

Privatizacija u Srbiji – od euforije do razočarenja ***

Rezime: Cilj ovog rada je da ispita efekat privatizacije na performanse preduzeća realnog sektora. Rezultati istraživanja su pokazali da je pobednik tranzicije u Srbiji novi privatni sektor. Privatizovana preduzeća daju skroman doprinos generisanju novostvorene vrednosti u Srbiji. Efekti privatizacije na performanse preduzeća značajno variraju u zavisnosti od njihove veličine; napredak je najbrži kod velikih preduzeća. Generalni zaključak je da koncept privatizacije nakon 2000. godine privredi Srbije nije doneo očekivane rezultate. Rezultati takođe jasno ukazuju da je priliv stranih direktnih investicija u delatnosti realnog sektora privrede u posmatranom periodu imao izuzetno povoljne efekte na rast produktivnosti i obaranje troškova rada domaćih preduzeća.

Ključne reči: produktivnost rada, troškovi rada, privatna svojina, privatizacija, strane direktne investicije

Summary: The aim of this paper was to examine the effect of privatization on the performance of real sector companies. The results showed that the winner of transition in Serbia is the new private sector. Privatized companies provide a modest contribution to the generation of added value in Serbia. The effects of privatization on enterprise performance may vary significantly depending on their size, progress has been fastest in large companies. The general conclusion is that the concept of privatization after 2000. has not brought the Serbian economy the expected results. The results also clearly show that the inflow of foreign direct investment in real sector activity in the period had very positive effects on productivity growth and bring down the cost of domestic companies.

Key words: labor productivity, labor costs, private property, privatization, foreign direct investment

1. UVODNE METODOLOŠKE NAPOMENE

Koncept tranzicije primenjen nakon oktobarskih promena 2000. godine, zasnovan na liberalizaciji i privatizaciji, privredi Srbije nije doneo očekivane performanse. Privatizacija je delom pokrenula restrukturiranje

* Rad je primljen 01. juna 2010. godine i bio je jednom na reviziji kod autora

** Ekonomski Institut, Beograd, inikolic@ecinst.org.rs

*** Rad predstavlja deo rezultata istraživanja na projektu 149011 „Determinisanje dimenzija organizacione strukture u funkciji kvantifikacije uticaja najvažnijih kontingentnih faktora preduzeće“ finansiranog od strane MNTR

preduzeća. Donela je svež kapital, nove tehnologije i nova menadžerska znanja. Međutim, njen rezultat je daleko manji od prvobitno očekivanog. Razlozi koji su tome doprineli, ali i krajnji dometi navedenog procesa biće predmet istraživanja u ovom radu.

Konkretan cilj je da se ispita efekat privatizacije na performanse preduzeća realnog sektora, s posebnim naglaskom na stvaranje bruto dodate vrednosti i efikasnost privrede Srbije u periodu 2002-2007. Kraj perioda 2007. je uzet da bi se isključio efekat poremećaja usled svetske ekonomske krize.

Radi se o nestandardnom pristupu analizi finansijskih izveštaja. Analizom dodate vrednosti i njene dinamike po svojinskim oblicima, veličini i delatnostima preduzeća oceniće se doprinos privatizovanih preduzeća u Srbiji (period 2002-2007) privrednom rastu, odnosno kretanju produktivnosti, zaposlenosti i troškova rada na nivou cele privrede. Pri tome, najveća pažnja biće posvećena rezultatima privatizovanih preduzeća realnog sektora.

Ključni pokazatelj je bruto dodata vrednost, kao mera učešća pojedinih grana, oblasti ili institucionalnih sektora u bruto domaćem proizvodu. Bruto dodata vrednost jednaka je autputu vrednovanom u baznim cenama umanjenom za međufaznu potrošnju vrednovanu u nabavnim cenama i ona u Srbiji čini oko 86% vrednosti bruto domaćeg proizvoda. Ovaj pokazatelj će biti analiziran uporedo sa indikatorima rentabiliteta.

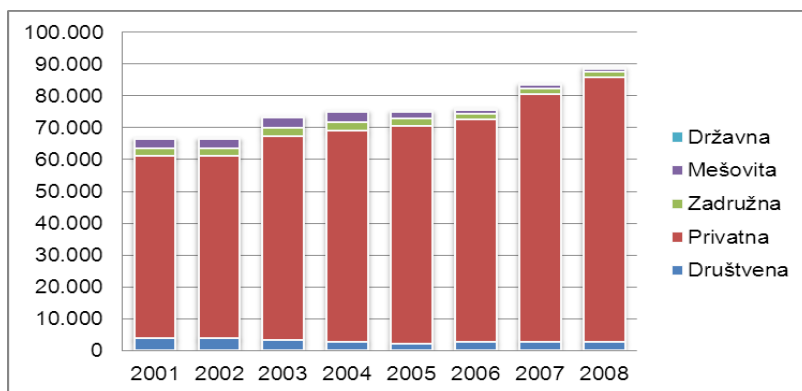
Osnovni izvor podataka su finansijski izveštaji za godine 2002-2007, a u istraživanje je uključen samo realni sektor, za koji se bruto dodata vrednost izračunava iz finansijskih izveštaja preduzeća, odnosno privrednih društava i preduzetnika. Osnovno grupisanje preduzeća omogućava posmatranje u matricama. Sva preduzeća grupisana su prema: (a) veličini (na mala, srednja i velika preduzeća); (b) svojini (na društveni, privatni, mešoviti i državni sektor); (c) prema privatizaciji (period 2002-2007, po godinama); i (d) delatnosti (podaci su prikazani na nivou sektora Klasifikacije delatnosti, a unutar Prerađivačke industrije i na nivou oblasti); (vidi /1/). Prema finansijskim izveštajima za 2007. godinu, u periodu 2002-2007. bilo je ukupno 1.777 privatizovanih preduzeća, od čega 724 industrijskih.

Za sve pomenute segregacije preduzeća raspoloživi su podaci o: (a) broju preduzeća i broju zaposlenih; (b) bruto dodatoj vrednosti (BDV) u baznim cenama; (c) produktivnosti (definisana kao dodata vrednost po zaposlenom); (d) troškovima rada (definisani koeficijentom koji predstavlja odnos mase bruto zarada i BDV); (e) poslovnom dobitku/gubitku, odnosno neto dobitku/gubitku; (f) visini isplaćenih zarada u bruto i neto iznosu; (g) stopi bruto marže – SBM; (h) stopi poslovnog finansijskog rezultata – SPD, stopi finansijskog rezultata iz redovnog poslovanja – SRD i stopi neto finansijskog rezultata - SND; i (i) odnosu poslovnog finansijskog rezultata i bruto dodate vrednosti – RFDV.

2. UTICAJ RAZLIČITIH SVOJINSKIH OBLIKA NA KRETANJE PRODUKTIVNOSTI I TROŠKOVA RADA U PRIVREDI SRBIJE

U 2008. godini finansijske izveštaje je predalo 89,2 hiljade privrednih društava što je za 6,0% više u odnosu na prethodnu godinu, odnosno 33,4% ili 22,3 hiljade više u odnosu na 2002.

Posmatrano prema svojinskoj strukturi privatna preduzeća beleže najbrži rast. Njihov broj je u 2008. bio za 45,3% veći u odnosu na 2002. godinu, i u posmatranom periodu je rastao po prosečnoj stopi od 6,5%. Nagli porast privatnih preduzeća u 2005. u odnosu na 2004. jednim delom se može objasniti i prevođenjem preduzeća iz mešovite svojine u ovaj svojinski oblik, dok je skok u 2007. u odnosu na 2006. isključivo posledica rasta izvornog privatnog sektora čija su preduzeća ispunila potrebne uslove za predaju finansijskih izveštaja u mnogo većem broju nego ranijih godina. S druge strane, broj preduzeća u društvenoj svojini je smanjen za oko 28,8%. Usled pomenutih kretanja udeo privatnih preduzeća u ukupnom broju preduzeća je povećan sa 86% u 2002. na 93,1% u 2008, a društvenih preduzeća smanjen sa 6% na 3,1%. Učešće broja preduzeća u državnoj i zadružnoj svojini u ukupnom broju preduzeća se u navedenom periodu nije bitnije menjalo.

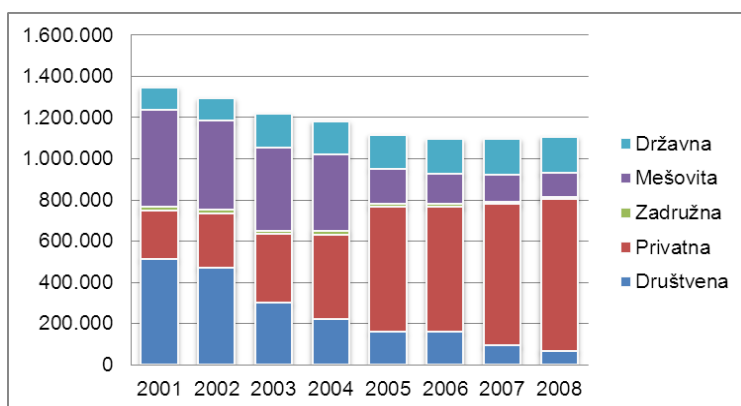

Slika 1. Broj preduzeća koja su predala finansijske izveštaje u periodu 2001-2008.

Ukupan broj zaposlenih opada u svim godinama posle 2001, tako da je u 2007. godini bio za 238,7 hiljada, ili 17,7% manji nego u 2001. Jedini svojinski sektor u kome je broj zaposlenih rastao tokom svih posmatranih godina (2002-2008) bio je sektor privatne svojine, u kome je 2008. bilo zaposleno 739 hiljada ljudi, što je za 504 hiljade ili 214,8% više u odnosu na 2001. U ovom sektoru svojine je samo tokom 2005. godine zaposleno više od 200 hiljada novih radnika i

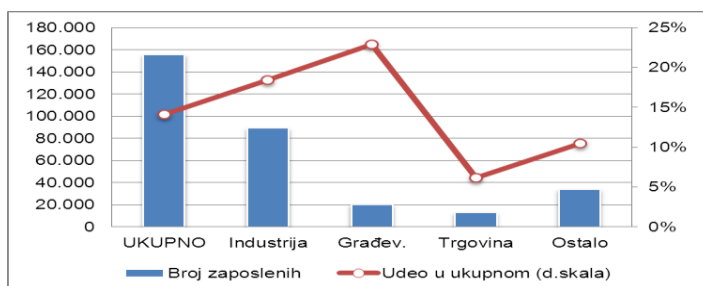
dodatnih 78 hiljada tokom 2007, tako da nema dileme da on predstavlja glavni ventil apsorpcije prekomernog broja radnika iz društvene i mešovite svojine.

Posle pada u 2002, broj zaposlenih je rastao i u državnom sektoru, posebno brzo u 2003. godini. Uprkos neznatnom padu zaposlenosti i tokom 2008. godine na kraju na kraju te godine je bilo zaposleno 63,7 hiljada, ili 57,4% više radnika nego u 2001. godini.

Slika 2. Kretanje broja zaposlenih u periodu 2001-2008.

Od privatizovanih preduzeća u periodu 2002-2007. Agenciji za privredne registre u 2007. godini finansijske izveštaje je predalo njih 1.777. U njima je bilo zaposleno 155,3 hiljade radnika što je 14,1% svih zaposlenih koja se nalaze u bazi (odnosno 22,6% svih zaposlenih u preduzećima u privatnom vlasništvu).

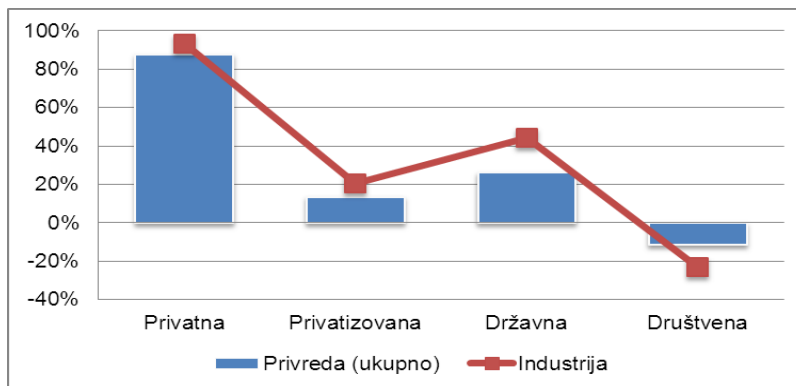

Slika 3. Broj zaposlenih u privatizovanim preduzećima od 2002-2007. u 2007. godini

Na slici 2. je prikazan procentualni doprinos pojedinih tipova svojine porastu ukupne bruto dodate vrednosti (BDV). Vidimo da se sedam osmina porasta BDV u periodu 2002-2007. duguje privatnoj svojini. Pozitivan doprinos privrednom

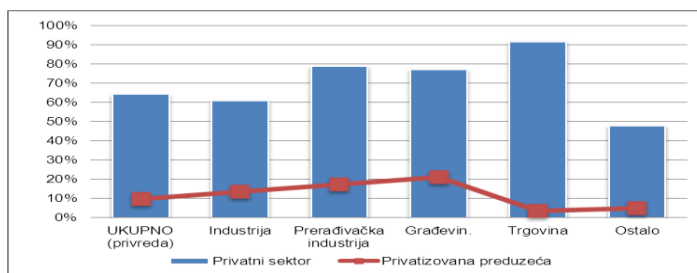
rastu stiže i od državne svojine. Preduzeća u društvenoj svojini doprinela su porastu VA sa oko 11% ali sa negativnim predznakom, dok je doprinos mešovite svojine neutralan.

Kontigent privatizovanih preduzeća, bilansno posmatrano, u ovom periodu takođe generiše pozitivan doprinos, međutim on je rezultat šireg obuhvata, a ne i njihovih stvarnih performansi (BDV u 2007. koju je iskazalo 1.777 preduzeća poredimo sa BDV-om u 218 preduzeća, koliko ih je privatizovano tokom 2002. godine).

Slika 4. Doprinos izabranih skupova preduzeća ukupnom porastu bruto dodate vrednosti u Srbiji u periodu 2002-2007.

Zato je korektnije posmatrati njihovo učešće u BDV-u, primera radi, samo u poslednjoj posmatranoj godini. Ovako posmatrano, udeo BDV-a privatizovanih preduzeća u 2007. godini u ukupnom BDV-u svih posmatranih preduzeća jedva da dostiže 10%. Gotovo da bismo mogli da zaključimo da je sa aspekta generisanja novostvorene vrednosti ukupne privrede uticaj privatizovanih preduzeća marginalan.

Slika 5. Udeo privatnih i privatizovanih preduzeća u BDV-u posmatranih sektora u 2007.

Rezultat je za nijansu bolji kod industrije, odnosno unutar nje, u sektoru prerađivačke industrije (privatizacija je očigledno jedino ispunila očekivanja u oblasti proizvodnje duvanskih proizvoda i u oblasti proizvodnje proizvoda od ostalih nemetalnih minerala, tj. cementnoj industriji, budući da je udeo privatizovanih preduzeća u ukupnom BDV-u ovih oblasti dominantan, 87,3% i 55,9%, respektivno; to je verovatno slučaj i u proizvodnji osnovnih metala, mada za ovu oblast ne raspolažemo podacima).

Ako se kao merilo produktivnosti uzme bruto dodata vrednost u baznim cenama po zaposlenom iz tabele 1. se može videti da je prosečni nivo produktivnosti kod svih preduzeća u periodu 2002-2007. iznosila 592,5 hiljada dinara. Interesantno da se državna preduzeća u ovom periodu pokazuju kao najproduktivnija (ovom prilikom nismo korigovali BDV ovih preduzeća iznosom subvencija, čime bi se svakako ublažio pomenuti zaključak). Nadprosečnu produktivnost iskazuju i preduzeća u privatnoj svojini (616,1 hiljadu dinara), dok je produktivnost sektora društvene svojine za oko 40% niža od proseka.

Prilikom komentarisanja produktivnosti treba imati u vidu da je jedino privatni sektor u svim posmatranim godinama povećavao broj zaposlenih.

Privatizovana preduzeća su u posmatranom periodu takođe iskazala za oko 25% nižu produktivnost u odnosu na republički prosek; (vidi /7/ kako se kretala produktivnost u izabranim zemljama u tranziciji). Izuzev prerađivačke industrije (gde je za oko 4 hiljade dinara veća od proseka) produktivnost privatizovanih preduzeća je u svim posmatranim sektorima bila niža od proseka. I ovde su izuzetak jedino pomenute dve oblasti prerađivačke industrije, dakle, oblast proizvodnje duvanskih proizvoda i oblast proizvodnje proizvoda od ostalih nemetalnih minerala kod kojih je produktivnost nadprosečna, a god potonje čak i veća od produktivnosti preduzeća privatne svojine. To znači da je produktivnost privatizovanih preduzeća u cementnoj industriji u ovom periodu bila veća i od produktivnosti preduzeća izvornog privatnog sektora.

Ukoliko, pak, posmatramo kumulativni porast produktivnosti privatizovana preduzeća u tom slučaju zaostaju za privatnim sektorom u proseku za oko 50%, a posmatrano po sektorima razlika je u korist privatizovanih preduzeća samo kod građevinarstva i trgovine. Napominjemo da je kod prerađivačke industrije kumulativni rast produktivnosti privatizovanih preduzeća od 2002. do 2007. godine iznosi samo 76,7%. Ako imamo u vidu da je procenjeni deflator bruto domaćeg proizvoda u ovom periodu izneo 126,4%, produktivnost rada prerađivačkoj industriji privatizovanih preduzeća, realno posmatrano, ne samo da nije povećana, već je realno redukovana za oko 28%.

Naličje kretanja produktivnosti je dinamika troškova rada. Koeficijent troškova rada na nivou svih preduzeća, kako je rečeno, rastao je u 2002. i 2003, da bi u 2004., nakon usklađivanja rasta prosečnih zarada sa produktivnošću, opao. Budući da su u 2005. i bruto zarade, i VA rasle po stopi od oko 26%, vrednost koeficijenta troškova rada je ostala nepromenjena. Na istom nivou (0,56) vrednost koeficijenta troškova rada ostaje i tokom 2007. a dalje smanjenje je ostvareno u 2007. (0,52) zahvaljujući znatno bržem rastu VA od rasta mase

bruto zarada (VA je u odnosu na prethodnu godinu uvećana za 21,5%, a bruto zarade za 13,1%).

Kada su u pitanju sektori svojine, treba zapaziti da je koeficijent troškova rada – mada je od 2002-2007. godine imao uporednu dinamiku kao i ukupni koeficijent – u sektoru privatne svojine najniži i jedino je u tom sektoru niži od 0,5 (u 2007. iznosi 0,46, što će reći da bruto zarade opterećuju VA sa 46%). Na drugoj strani, taj koeficijent je najveći u društvenom sektoru i iznosi 1,11. Državni sektor, izuzev u 2006., tokom posmatranih godina beleži blagu redukciju troškova rada a u 2007. vrednost koeficijenta iznosi 0,53.

U tabeli 1. je dat prikaz prosečnih vrednosti produktivnosti i troškova rada u periodu 2002-2007. po svim posmatranim segregacijama. (vidi /5/)

Koeficijent troškova rada je kod privatizovanih preduzeća iznadprosečan i veći u odnosu i na državna preduzeća. Zanimljivo je da u pojedinim sektorima privrede i oblastima prerađivačke industrije trošak bruto zarada u privatizovanim preduzećima premašuje iznos novostvorene vrednosti. Izuzetnu efikasnost, kao i po ranijim kriterijumima, pokazuju jedino privatizovana preduzeća iz oblasti proizvodnje proizvoda od nemetalnih minerala kod kojih je koeficijent troškova rada niži i od ukupnog privatnog sektora (vidi /3/).

U dosadašnjem delu rada analizirali smo samo nivoe prosečnih vrednosti produktivnosti i koeficijenta troškova rada koji mogu ukazati na to kakvi su rezultati pojedinih svojinskih oblika. Primera radi, prosečna produktivnost rada od 674,8 hiljada dinara u industrijskim preduzećima državnog sektora jeste veća od prosečne produktivnosti rada privatnih preduzeća, ali iz tog podatka ne vidimo i kakav je njihov značaj na kretanje ukupne produktivnosti u privredi budući da ovakvu produktivnost može da ima samo jedno jedino industrijsko preduzeće koje je u državnoj svojini, a koje pak sa aspekta kretanja ukupne produktivnosti je apsolutno beznačajno.

Iz tog razloga do odgovora na pitanje koliki je stvaran doprinos posmatranih svojinskih oblika podizanju produktivnosti, odnosno smanjivanja troškova rada u privredi možemo doći tek panel analizom gde ćemo posmatrati kako su se rezultati svake od posmatranih svojinskih oblika u različitim sektorima i oblastima privrede menjali kroz vreme.

U tabeli 2. i tabeli 3. prikazani su rezultati regresione analize uticaja različitog svojinskog oblika na produktivnost realnog sektora privrede Srbije. Za analizu podataka korišćen je statistički paket STATA v.10.

Ocenili smo jednačinu oblika:

$$\text{Produktivnost}_{i,t} = \alpha_i + x'_{it}\beta + \gamma_i + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

gde je promenljiva Produktivnost definisana kao logaritam novostvorene vrednosti po radniku, i je oblast delatnosti, α je konstanta, x je vektor koji sadrži nezavisne promenljive, β je vektor korespondirajućih koeficijenata. t je vremenski period, a γ je uticaj specifičan za svaku oblast delatnosti i koji se ne menja kroz vreme.

Tabela 1. Prosečan nivo produktivnosti i troškova rada u periodu 2002-2007.

Oblast	UKUPNO (sva preduzeća)		Privatna svojina		Privatizovana preduzeća		Državna svojina		Društvena svojina	
	Prod.	Koef. troš. rada	Prod.	Koef. troš. rada	Prod.	Koef. troš. rada	Prod.	Koef. troš. rada	Produkt.	Koef. troš. rada
U UKUPNO	592,5	0,58	616,1	0,47	445,7	0,73	771,2	0,58	362,3	0,84
IU Industrija ukupno	563,6	0,60	616,6	0,48	503,3	0,69	989,5	0,48	291,7	0,89
V Vađenje ruda i kamena	658,9	0,66	656,8	0,45	654,8	0,55	783,6	0,66	373,4	0,83
G Prerađivačka industrija	495,8	0,64	615,7	0,48	499,6	0,70	674,8	0,65	236,8	1,04
15 Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića	696,3	0,53	790,4	0,44	553,4	0,65	-	-	246,2	1,07
16 Proizvodnja duvanskih proizvoda	2253,8	0,69	3227,1	0,44	2995,8	0,83	-	-	203,0	0,74
17 Proizvodnja tekstilnih prediva, tkanina i odevnih predmeta	180,3	0,99	408,6	0,58	107,9	1,45	-	-	61,2	2,37
22 Izdavačka delatnost, štampanje i reprodukcija	679,6	0,60	714,3	0,47	196,6	1,07	-	-	470,7	0,94
23 Proizvodnja koksa i derivata nafte	1766,6	0,38	988,6	0,48	1479,8	0,60	-	-	-	-
24 Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	799,3	0,57	926,2	0,48	731,0	0,68	-	-	223,4	1,67
25 Proizvodnja proizvoda od gume i proizvoda od plastičnih masa	550,6	0,54	713,5	0,38	248,4	1,13	-	-	212,7	0,98
26 Proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala	507,1	0,66	728,1	0,51	908,6	0,49	-	-	136,6	1,03
28 Proizvodnja stan. metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja	380,9	0,70	462,0	0,57	247,6	1,30	-	-	179,4	1,56
29 Proizvodnja mašina i uređaja, na drugom mestu navedenima	298,8	0,85	458,1	0,56	233,0	3,55	-	-	177,8	1,35
D Proizvodnja i distribucija el.energije, gasa i vode	1149,8	0,40	758,3	0,66	535,2	1,20	1143,5	0,41	861,7	0,52

Nezavisne promenljive su: Državna, Društvena, Privatna koje označavaju logaritam novostvorene vrednosti po radniku u svim privrednim društvima u okviru posmatranih oblasti razvrstanih prema svojinskom obliku; Privatizovan, logaritam novostvorene vrednosti po radniku u privatizovanim privrednim društvima u posmatranim oblastima u periodu 2002-2007. Varijabla SDI predstavlja udeo stranog kapitala u ukupnoj vrednosti kapitala na nivou oblasti u 2007. godini, odnosno dvocifrene klasifikacije delatnosti NKD. Dobijamo je kao: udeo zbira stranog kapitala u akcijskom kapitalu (aop 624), udelima d.o.o. (aop 626) i ulozima članova ortačkog i komanditnog društva (aop 628) u ukupnoj vrednosti kapitala (aop 633). Poreklo stranog kapitala kao i njegov uticaj na rezultate privatizacije neće biti predmet analize.

Budući da smo analizirali panel podatke, u priloženim tabelama prikazani su rezultati i za metodu fiksnih i za metodu stohastičkih efekata. Reč je o balansiranom panelu sa 138 observacija - 23 posmatrane oblasti delatnosti (koje su u 2007. generisale više od 2/3 ukupne novostvorene vrednosti u realnom sektoru) čiju produktivnost prema svojinskim oblicima pratimo u 6 godina, period 2002-2007. (vidi /6/)

Konačni izbor između pojedinih metoda zavisi od rezultata Hausmanovog testa. Test postavlja i testira dve hipoteze. Nultu, da nema značajnih razlika između metode fiksnih ili stohastičkih efekata te da je svejedno koju koristimo, odnosno da su koeficijenti ocenjeni metodom stohastičkih efekata jednaki onima ocenjenim konzistentnom metodom fiksnih efekata. Alternativna hipoteza sugeriše da korišćenje stohastičkih efekata nije opravdano i da treba koristiti fiksne efekte. Niska vrednost Hausmanovog testa znači da trebamo prihvatiti nultu hipotezu. Hausmanov test se, na žalost, ne može izračunati kod klaster podataka, kakvi su ovom prilikom korišćeni te iz tog razloga i dajemo rezultate za obe metode.

Korišćenje metode fiksnih uticaja u panelu omogućuje nam da uklonimo γ_i , ali i sve ostale potencijalne uticaje koji su specifični za svaku oblast delatnosti, a ne menjaju se kroz vreme. Koristi ovog metoda ogledaju se u mogućnosti uklanjanja promenljivih poput γ_i koje nismo u mogućnosti da izmerimo ili podaci nisu raspoloživi, što nam omogućuje da preciznije ocenimo jednačinu (1). Metod fiksnih uticaja takođe uklanja i uticaje poput γ_i koji nas interesuju i koji su sadržani u x . Stoga u panelu koristimo i metod stohastičkih tj. slučajnih uticaja, koji omogućuje ocenu ovih uticaja, ali pretpostavlja da γ_i ima raspodelu sa prosekom 0 i konstantnom standardnom devijacijom. Međutim, iako su prednosti metode slučajnih uticaja očigledne, korišćenje ove metode podrazumeva veliku pretpostavku da su nevidljive karakteristike posmatranih oblasti delatnosti svuda iste.

Iz tabela je jasno da nema nekih većih razlika u veličini koeficijenata između metode fiksnih i stohastičkih učinaka.

Na osnovu koeficijenata ocenjenih u analizi koja uzima sve varijable s istom vremenskom dimenzijom (izuzev varijable SDI koja je vremenski invarijantna što je i razlog zašto nije mogla biti ocenjena u modelu sa fiksnim efektima) može se

zaključiti da je privatna svojina daleko najsuperiornija u pogladu uticaja na rast produktivnosti.

Tabela 2. Regresija 1 – model sa fiksnim efektima

Fixed-effects (within) regression		Number of obs	=	138		
Group variable: id		Number of groups	=	23		
R-sq: within	= 0,7425	Obs per group: min	=	6		
between	= 0,5266	avg	=	6,0		
overall	= 0,6038	max	=	6		
		F(5,22)	=	98,18		
corr(u_i, Xb)	= 0,1303	Prob > F	=	0,0000		
(Std. Err. adjusted for 23 clusters in id)						
Produktivnost	Coef.	Robust std.err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Državna	0,0378	0,0103	3,68	0,001	0,0165	0,0591
Društvena	0,0805	0,0287	2,80	0,010	0,0209	0,1401
Privatna	0,5533	0,0845	6,54	0,000	0,3779	0,7286
Privatizovana	0,1148	0,0256	4,49	0,000	0,0618	0,1678
SDI	(dropped)					
Konstanta	1,4100	0,4632	3,38	0,003	0,6037	2,5250
sigma_u	0,4367					
sigma_e	0,2754					
rho	0,7152					

Tabela 3. Regresija 2 – model sa stohastičkim efektima

Random-effects GLS regression		Number of obs	=	138		
Group variable: id		Number of groups	=	23		
R-sq: within	= 0,7249	Obs per group: min	=	6		
between	= 0,7501	avg	=	6,0		
overall	= 0,7372	max	=	6		
Random effects u_i ~ Gaussian		Wald chi2 (7)	=	32784,56		
corr(u_i, X)	= 0 (assumed)	Prob > chi2	=	0,0000		
(Std. Err. adjusted for 23 clusters in id)						
Produktivnost	Coef.	Robust std.err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Državna	0,0468	0,0087	4,76	0,000	0,0275	0,0661
Društvena	0,0887	0,0249	3,90	0,000	0,0442	0,1333
Privatna	0,6138	0,1008	6,03	0,000	0,4144	0,8132
Privatizovana	0,0637	0,0422	1,45	0,147	-0,0223	0,1497
SDI	0,9728	0,2567	3,48	0,000	0,4251	1,5205
Konstanta	1,1153	0,4576	2,28	0,038	0,1548	2,0759
sigma_u	0,1803					
sigma_e	0,2755					
rho	0,2998	(fraction of variance due to u_i)				

Napomene: druga kolona u tabelama označava robusne standardne greške, premda su greške serijski korelisane.

Međutim, unutar podskupa preduzeća privatne svojine jasno je da je doprinos novoprivatizovanih preduzeća izuzetno nizak (u prvom modelu niži je za oko pet puta od proseka privatnih preduzeća). Vrednost SDI koja je ocenjena drugim modelom pokazuje nam da desetoprocenno povećanje udela inostranog kapitala u vlasničkom kapitalu srpskih preduzeća realnog sektora u proseku gotovo da udvostručuje produktivnost tih preduzeća. Drugim rečima, preduzeća koja su u potpunom ili delimičnom stranom vlasništvu i posluju u realnom sektoru privrede u proseku su za oko jednu trećinu produktivnija čak i od proseka privatnih preduzeća u ovom sektoru. Zanimljivo je da je gotovo identične rezultate dobio i Zdravko Marić analizirajući međuzavisnost direktnih stranih ulaganja i produktivnosti hrvatskih preduzeća u sektoru industrije; (vidi /7/).

Ukoliko promenljivu Produktivnost iz jednačine (1) zamenimo sa koeficijentom troškova rada, koji označava opterećenost novostvorene vrednosti troškovima bruto zarada, a nezavisne promenljive, pod istim nazivom, ovom prilikom bi odražavale troškove rada u zavisnosti od svojinskog oblika poslovanja, bili bismo u stanju da ocenimo preko jednačine (2) uticaj pojedinih svojinskih oblika i na kretanje troškova rada u realnom sektoru privrede.

$$\text{Koef. troš. rada}_{i,t} = \alpha_i + x'_{it}\beta + \gamma_i + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Tabela 4. Uticaj različitog svojinskog oblika na promene troškova rada u realnom sektoru privrede Srbije u periodu 2002-2007.

Varijable	Model BE	Model FE	Model RE
Državna	0,3704 (0.136)	0,0274 (0.080)	0,1660 (0.069)
Društvena	0,1802 (0.077)	0,1402 (0.051)	0,2057 (0.043)
Privatna	0,8552 (0.160)	0,1993 (0.076)	0,3101 (0.073)
Privatizovana	-0,0285 (0.094)	0,1988 (0.044)	0,1769 (0.042)
SDI	-0,2790 (0.149)	- -	-0,2327 (0.151)
Konstanta	-1,4660 (0.761)	1,7052 (0.574)	0,5134 (0.478)
N	138,00	138,00	138,00
R ²	0,8343	0,2395	
R ² : overall	0,4225	0,3973	0,4946
R ² : between	0,8343	0,5391	0,6914
R ² : within	0,0673	0,2395	0,2116
sigma_u		0,2210	0,1049
sigma_e		0,2082	0,2082
rho		0,5299	0,2024

Napomene: Zavisna promenljiva je logaritam udela bruto plata u novostvorenoj vrednosti, Standardne greške na nivou značajnosti od 1% su prikazane u zagradama. Hausman test je 157,4 (p=0,000)

Za razliku od prvog panela koji smo ocenili metodom fiksnih (FE) i metodom stohastičkih efekata (RE), ovom prilikom koristimo i tzv. metod među-efekata (BE – between estimate) s obzirom da on daje najveću vrednost R^2 .

Iz tabele 4 se jasno vidi da svi ocenjeni parametri imaju odgovarajući predznak (izuzev varijable Privatizovana u modelu BE). Negativni predznak pored SDI jasno ukazuje da porast udela stranog kapitala u vlasničkom kapitalu privrednih društava u realnom sektoru ima za posledicu snažnu redukciju troškova rada. U proseku, rast udela stranog vlasništva u ukupnom kapitalu od deset posto smanjuje troškove rada za četvrtinu.

Privatna svojina najviše doprinosi obaranju troškova rada u realnom sektoru. Međutim, dometi privatizovanih preduzeća su i u ovom segmentu jako skromni.

3. PRODUKTIVNOST RADA I TROŠKOVI RADA PRIVATIZOVANIH PREDUZEĆA

Snažna kontrakcija zaposlenosti u svim posmatranim kontigentima privatizovanih preduzeća pri nominalnom povećanju VA delovala je pozitivno na rast produktivnosti koja je u svim skupovima privatizovanih preduzeća rasla ubrzano – prosečni međugodišnji rast produktivnosti se kreće unutar raspona od 35,5% za kontigent privatizovanih preduzeća u 2003. pa do 53,4% za kontigent iz 2006. godine.

Međutim ukoliko se kao mera produktivnosti uzme njena vrednost u dinarima slika se značajno menja. Na ovaj način se vrlo jednostavno može videti da su privatizovana preduzeća prvog posmatranog kontigenta (privatizovani tokom 2002.) ubedljivo najproduktivnija. Produktivnost drastično opada kako se proces privatizacije rastezao. Primera radi, produktivnost svih preduzeća u okviru kontigenta iz 2002. tokom 2007. je iznosila 1.698,7 hiljada dinara. U istoj posmatranoj godini produktivnost preduzeća privatizovanih tokom 2003. godine je dvostruko niža (877,3 hiljade), da bi produktivnost preduzeća privatizovanih tokom 2004. bila, pak, upola niža u odnosu na ovaj novi nivo (479,1 hiljada dinara).

Do istog zaključka dolazimo i kada posmatramo kretanje koeficijenta troškova rada. U početnoj godini privatizacije koeficijent troškova rada je najniži u grupi preduzeća privatizovanih tokom 2002. godine; na nivou celog kontigenta iznosi 0,71, dok je u prerađivačkoj industriji 0,67, što znači da su bruto plate opterećivale jedva nešto više od dve trećine novostvorene vrednosti ovog sektora. Relativno povoljna vrednost ovog koeficijenta zabeležena je još samo u kontigentu preduzeća privatizovanih tokom 2003. (na nivou svih preduzeća iznosi 0,79, a u prerađivačkoj industriji 0,66). Preduzeća privatizovana u narednim godinama imaju daleko veći koeficijent troškova rada. Kod kontigenta iz 2004. u prvoj godini privatizacije masa bruto plata je približna obimu novostvorene vrednosti, a u kontigentima iz 2006. i 2007. koeficijent je veći od jedinice, 1,44 i 1,1, respektivno. Preduzeća prerađivačke industrije koja su

privatizovana tokom 2006. su primera radi imala koeficijent troškova rada od 2,03.

Prethodni nalazi su još jedan dokaz koji podupire ranije iznetu hipotezu da je gro najatraktivnijih i najvrednijih firmi privatizovan u prvoj odnosno u drugoj godini privatizacije (dakle, tokom 2002. i 2003), a da su kasnije ostali manje-više samo njihovi restlovi.

Na narednim tabelama su dati detaljniji podaci o kretanju produktivnosti i koeficijentima troškova rada za sve posmatrane kontigente privatizovanih preduzeća. Već smo radnije napomenuli da je produktivnost u prvom posmatranom kontigentu najveća a koeficijent troškova rada najniži. Navodimo da je na nivou svih preduzeća ovog kontigenta međugodišnja stopa rasta produktivnost u proseku rasla brže u odnosu na vrednost bruto zarada po zaposlenom za 14,3%.

Tabela 5. Kretanje produktivnosti i troškova rada u kontigentu preduzeća privatizovanih tokom 2002.

		2002	2003	2004	2005	2006	2007
Kontigent - ukupno -	Produktivnost	311.5	436.0	679.8	1047.2	1271.3	1698.7
	Koef. trošk. rada	0.71	0.73	0.51	0.42	0.44	0.39
Prerađivačka industrija	Produktivnost	380.0	556.6	843.4	1314.0	1541.3	2146.7
	Koef. trošk. rada	0.67	0.70	0.48	0.38	0.41	0.36
Građevinarstvo	Produktivnost	151.9	204.0	281.0	460.1	690.7	725.3
	Koef. trošk. rada	0.99	0.91	0.84	0.76	0.61	0.62
Trgovina na veliko i na malo; opravka	Produktivnost	85.1	106.7	221.1	282.1	403.5	454.0
	Koef. trošk. rada	1.47	1.43	0.87	0.92	0.82	0.83

Unutar prerađivačke industrije najveću produktivnost je u 2007. osvarila oblast proizvodnje proizvoda od nemetalnih minerala. Ujedno ona ima i najniže troškove rada. Relativno najveći pad koeficijenta troškova rada registruje se u proizvodnji osnovnih metala, gde su plate u trenutku privatizacije u potpunosti pokrivale iznos novostvorene vrednosti; u 2003. su čak bile veće i za 43%, da bi se u 2007. njihov udeo u VA sveo na samo 33%. Treba primetiti da produktivnost u oblasti proizvodnje hemikalija i hemijskih proizvoda beleži relativno sporiji rast u odnosu na vrednost sektorske produktivnosti s obzirom da je sa gotovo dvostruko većeg iznosa u 2002. (689,4 hiljada prema 380 hiljada dinara) produktivnost u 2007. čak i nešto niža u odnosu na vrednost sektora prerađivačke industrije. Produktivnost je u posmatranom periodu realivno sporije rasla u odnosu na masu bruto zarada po zaposlenom jedino u dve oblasti prerađivačke industrije i to: proizvodnji nameštaja i proizvodnji medicinskih, preciznih i optičkih instrumenata.

Tabela 6. Kretanje produktivnosti i troškova rada u izabranim oblastima prerađivačke industrije kontigenta preduzeća privatizovanih tokom 2002.

		2002	2003	2004	2005	2006	2007
Prerađivačka industrija	Produktivnost	380.0	556.6	843.4	1314.0	1541.3	2146.7
	Koef. trošk. rada	0.67	0.70	0.48	0.38	0.41	0.36
Pr. proizvoda od nemetalnih minerala	Produktivnost	425.8	1075.5	1594.6	2405.6	3043.7	3959.5
	Koef. trošk. rada	0.71	0.44	0.32	0.26	0.26	0.27
Pr. osnovnih metala	Produktivnost	243.9	307.8	492.6	1146.2	1026.1	2214.3
	Koef. trošk. rada	1.01	1.43	1.14	0.53	0.61	0.33
Pr. prehrambenih proizvoda i pića	Produktivnost	294.2	263.5	555.1	1086.6	1001.0	1544.8
	Koef. trošk. rada	0.73	1.06	0.61	0.38	0.51	0.41
Pr. hemikalija i hem. proizvoda	Produktivnost	689.4	771.1	1115.3	1348.4	1612.0	2077.8
	Koef. trošk. rada	0.50	0.79	0.51	0.49	0.54	0.42

Kontigent privatizovanih preduzeća u 2003. godini izuzev 2004. zaključno sa 2007. beleži izuzetno povoljno kretanje produktivnosti i troškova rada. Otklon vrednosti koeficijenta troškova rada u 2004. naviše je posledica znatno bržeg rasta bruto zarada (rast od 50,1%) u odnosu na rast novostvorene vrednosti u ovim preduzećima, koja je u toj godini povećana za 15,6%. Problemi se najpre detektuju u prerađivačkoj industriji gde je vrednost VA u 2004. u odnosu na 2003. čak i smanjena za 1,5%, dok je, s druge strane, masa bruto zarada povećana čak za 75,6%.

Tabela 7. Kretanje produktivnosti i troškova rada u kontigentu preduzeća privatizovanih tokom 2003.

		2003	2004	2005	2006	2007
Kontigent - ukupno -	Produktivnost	263.1	336.1	473.8	707.6	877.3
	Koef. trošk. rada	0.79	1.03	0.72	0.59	0.54
Prerađivačka industrija	Produktivnost	360.6	397.1	568.4	907.9	1077.2
	Koef. trošk. rada	0.66	1.18	0.66	0.49	0.48
Građevinarstvo	Produktivnost	221.8	405.3	500.5	737.3	871.1
	Koef. trošk. rada	0.85	0.62	0.65	0.60	0.61
Trgovina na veliko i na malo; opravka	Produktivnost	114.6	202.2	241.1	416.7	804.5
	Koef. trošk. rada	1.70	1.24	1.48	1.08	0.56

Dubljim zalaženjem unutar prerađivačke industrije jasno se vidi da je havarija nastala u duvanskoj industriji. Naime, usled vrlo neobičnog kretanja zarada (možda i greška u evidentiranju!?) tokom 2004 (masa bruto zarada je učetvorostručena, uprkos padu novostvorene vrednosti od 40%), koeficijent troškova rada sa 0,38 u 2003. naredne godine skače na 2,57. Na svu sreću

stanje se u 2005. normalizuje, a bruto zarade angažuju manje od dve trećine novostvorene vrednosti. Interesantno, oblast proizvodnje tekstilnih preduva i tkanina tokom 2007. beleži čak i nominalni pad produktivnosti u odnosu na zatečeno stanje u godini privatizacije, a ovde su izuzev u prvoj godini u svim ostalim i bruto zarade po zaposlenom rasle znatno brže od produktivnosti (u proseku za dvadesetak odsto godišnje). Zarade rastu brže i u proizvodnji odevnih predmeta, proizvodnji hemikalija i hemijskih proizvoda i proizvodnji ostalih saobraćajnih sredstava, a u proizvodnji električnih mašina i uređaja zaljučno sa 2007. međugodišnji rast produktivnosti i bruto zarada po zaposlenom je izjednačen.

Tabela 8. Kretanje produktivnosti i troškova rada u izabranim oblastima prerađivačke industrije kontigenta preduzeća privatizovanih tokom 2003.

		2003	2004	2005	2006	2007
Prerađivačka industrija	Produktivnost	360.6	397.1	568.4	907.9	1077.2
	Koef. trošk. rada	0.66	1.18	0.66	0.49	0.48
Pr. prehrambenih proizvoda i pića	Produktivnost	373.3	574.8	816.1	1036.5	1212.1
	Koef. trošk. rada	0.72	0.56	0.50	0.49	0.47
Pr. osnovnih metala	Produktivnost	254.1	423.3	553.5	689.0	924.6
	Koef. trošk. rada	0.99	0.83	0.65	0.63	0.54
Pr. duvanskih proizvoda	Produktivnost	1787.8	1212.0	2219.6	5248.4	5031.3
	Koef. trošk. rada	0.38	2.57	0.66	0.26	0.29
Pr. proizvoda od nemetalnih minerala	Produktivnost	337.6	397.0	469.8	853.5	1032.0
	Koef. trošk. rada	0.81	0.63	0.79	0.53	0.49

Produktivnost preduzeća privatizovanih tokom 2004, kao što smo ranije uočili, višestruko je niža u odnosu na prethodna dva kontigenta; dvostruko u odnosu na kontigent privatizovanih preduzeća tokom 2003. i čak četverostruko u odnosu na produktivnost preduzeća prvog kontigenta.

Kontigent je karakterističan i po tome što je produktivnost preduzeća prerađivačke industrije manja od produktivnosti celog posmatranog skupa preduzeća. Preduzeća prerađivačke industrije su manje produktivna i u poređenju sa preduzećima sektora građevinarstva i trgovine, a u njima se registruju i najveći troškovi rada; ovde i u 2007. vrednost novostvorene vrednosti ne prelazi vrednost mase bruto zarada. Građevinarstvo, kao što se može videti iz sledeće tabele, u odnosu na ostale sektore u svim posmatranim godinama ima najbolje rezultate.

Od tri oblasti prerađivačke industrije koje su predstavljene u tabili (a koje su najviše doprinosile rastu sektorske novostvorene vrednosti) najveću produktivnost beleže preduzeća prehrambene industrije. U ovim preduzećima, s druge strane, niti u jednoj posmatranoj godini koeficijent troškova rada nije bio

niži od 0,7, što je slučaj sa proizvodnjom osnovnih metala u 2005. i 2007. gde koeficijent troškova iznosi 0,57, odnosno 0,61, respektivno. Koeficijent troškova rada je najveći u proizvodnji tekstilnih prediva i tkanina i kreće se u intervalu od 3,5 do čak 9, koliko je dostigao u 2007. Ujedno, ovde u proseku i rast produktivnosti zaostaje za rastom mase isplaćenih bruto zarada po zaposlenom što je karakteristično za još nekoliko oblasti prerađivačke industrije ovog kontigenta: proizvodnji hemikalija i hemijskih proizvoda, proizvodnji električnih mašina i aparata, te proizvodnji radio, televizijske i komunikacione opreme.

Tabela 9. Kretanje produktivnosti i troškova rada u kontingentu preduzeća privatizovanih tokom 2004.

		2004	2005	2006	2007
Kontigent - ukupno -	Produktivnost	186.8	300.0	382.1	479.1
	Koef. trošk. rada	0.99	0.84	0.81	0.79
Prerađivačka industrija	Produktivnost	159.4	243.2	274.2	360.5
	Koef. trošk. rada	1.18	0.90	1.04	1.00
Građevinarstvo	Produktivnost	389.8	569.6	709.6	871.7
	Koef. trošk. rada	0.58	0.57	0.57	0.52
Trgovina na veliko i na malo; opravka	Produktivnost	51.6	173.0	515.0	588.0
	Koef. trošk. rada	2.75	1.82	0.84	0.75

Tabela 10. Kretanje produktivnosti i troškova rada u izabranim oblastima prerađivačke industrije kontigenta preduzeća privatizovanih tokom 2004.

		2004	2005	2006	2007
Prerađivačka industrija	Produktivnost	159.4	243.2	274.2	360.5
	Koef. trošk. rada	1.18	0.90	1.04	1.00
Pr. osnovnih metala	Produktivnost	-117.6	395.5	379.1	521.8
	Koef. trošk. rada	-1.62	0.57	0.72	0.61
Pr. električnih mašina i aparata	Produktivnost	587.1	178.4	152.0	197.5
	Koef. trošk. rada	1.11	0.89	2.17	2.16
Pr. prehrambenih proizvoda i pića	Produktivnost	272.6	293.3	529.6	612.0
	Koef. trošk. rada	0.80	1.05	0.70	0.73

Rezultat kontigenta privatizovanih preduzeća u 2005. je bolji od prethodnog i gotovo da je u ravni s rezultatom kontigenta iz 2003. Dobar rezultat se, pre svega, duguje građevinarskoj aktivnosti, kod koje je produktivnost čak u rangu najboljih preduzeća s početka privatizacionog procesa. Sektor građevinarstva ima i najnižu vrednost koeficijenta troškova rada (u periodu 2006-2007. ovaj koeficijent je bio manji od 0,5).

Tabela 11. Kretanje produktivnosti i troškova rada u kontingentu preduzeća privatizovanih tokom 2005.

		2005	2006	2007
Kontigent - ukupno -	Produktivnost	381.9	652.0	771.0
	Koef. trošk. rada	0.83	0.63	0.58
Prerađivačka industrija	Produktivnost	316.1	455.3	540.9
	Koef. trošk. rada	0.88	0.78	0.73
Građevinarstvo	Produktivnost	715.3	1237.9	1269.2
	Koef. trošk. rada	0.58	0.41	0.46
Trgovina na veliko i na malo; opravka	Produktivnost	139.1	301.0	533.6
	Koef. trošk. rada	2.15	1.18	0.74

Unutar sektora prerađivačke industrije, produktivnost je najveća u oblasti proizvodnje prehrambenih proizvoda i pića. Zanimljivo je da se nakon dobrih rezultata u 2006. kod proizvodnje standardnih metalnih proizvoda u 2007. registuje pad produktivnosti praćen rastom troškova rada. Glavni krivac za pomenut rezultat leži u padu novostvorene vrednosti ove oblasti od 17% u 2007. u odnosu na 2006. koji nije praćen istovetnom redukcijom zaposlenosti, ili isplaćenih zarada.

S druge strane, uvećava se broj oblasti u kojima je neusklađen rast produktivnosti sa rastom isplaćene mase bruto zarada po zaposlenom i to na teret produktivnosti. Takva pojava je karakteristična za: proizvodnju odevnih predmeta; proizvodnju celuloze i papira; proizvodnju osnovnih metala; proizvodnju standardnih metalnih proizvoda; proizvodnju mašina i uređaja; proizvodnju radio, TV i komunikacione opreme; i proizvodnju nameštaja.

Tabela 12. Kretanje produktivnosti i troškova rada u izabranim oblastima prerađivačke industrije kontigenta preduzeća privatizovanih tokom 2005.

		2005	2006	2007
Prerađivačka industrija	Produktivnost	316.1	455.3	540.9
	Koef. trošk. rada	0.88	0.78	0.73
Pr. prehrambenih proizvoda i pića	Produktivnost	354.0	658.9	847.9
	Koef. trošk. rada	0.86	0.60	0.49
Pr. standardnih metalnih proizvoda	Produktivnost	383.9	515.1	481.0
	Koef. trošk. rada	0.81	0.78	0.94
Pr. električnih mašina i aparata	Produktivnost	261.1	578.0	692.9
	Koef. trošk. rada	1.12	0.79	0.80

Produktivnost kontigenta privatizovanih preduzeća tokom 2006. je na nivou kontigenta iz 2004. s tim da je znatno lošiji rezultat još jednom izbegnut zahvaljujući građevinarstvu koje je i ovde vodeći sektor u pogledu visoke

produktivnosti i relativno niskih troškova rada. U sektoru prerađivačke industrije osim niske produktivnosti registrujemo i izuzetno visoke troškove rada; u 2007. koeficijent troškova rada se smanjuje na 1,48 (što je i dalje slab rezultat, koji pokazuje da je masa isplaćenih bruto zarada još uvek upola veća od iznosa novostvorene vrednosti koju generiše ovaj sektor).

Tabela 13. Kretanje produktivnosti i troškova rada u kontingentu preduzeća privatizovanih tokom 2006.

		2006	2007
Kontigent - ukupno -	Produktivnost	248.5	381.3
	Koef. trošk. rada	1.44	1.12
Prerađivačka industrija	Produktivnost	172.5	271.3
	Koef. trošk. rada	2.03	1.48
Građevinarstvo	Produktivnost	524.9	746.4
	Koef. trošk. rada	0.69	0.67
Trgovina na veliko i na malo; opravka	Produktivnost	231.5	466.4
	Koef. trošk. rada	1.59	1.00

Uprkos najvećem udelu u generisanju sektorske novostvorene vrednosti (naredna tabela) preduzeća koja proizvode proizvode od gume i plastike su najmanje produktivna, a nakon prehrambene industrije tokom 2007. kod njih registrujemo i najveće troškove rada (negativan predznak u 2006. je posledica negativne novostvorene vrednosti, što bi značilo da u toj godini troškovi međufazne potrošnje premašuju vrednost outputa).

Tabela 14. Kretanje produktivnosti i troškova rada u izabranim oblastima prerađivačke industrije kontingenta preduzeća privatizovanih tokom 2006.

		2006	2007
Prerađivačka industrija	Produktivnost	172.5	271.3
	Koef. trošk. rada	2.03	1.48
Pr. proizvoda od gume i plastike	Produktivnost	-50.0	243.8
	Koef. trošk. rada	-5.36	1.25
Pr. standardnih metalnih proizvoda	Produktivnost	270.8	475.1
	Koef. trošk. rada	1.51	0.90
Pr. motornih proizvoda prikolica i poluprikolica	Produktivnost	214.4	624.1
	Koef. trošk. rada	1.64	0.51
Pr. prehrambenih proizvoda i pića	Produktivnost	172.5	271.3
	Koef. trošk. rada	2.03	1.48

Poslednji analizirani skup preduzeća (privatizovana tokom 2007) ima najnižu produktivnost od svih prethodnih kontigenata. Ovde, kao i u prethodna dva slučaja, produktivnost sektora gađevinarstva nadjačava i produktivnost prerađivačke industrije i sektora trgovine. S druge strane, jedino kod njega je koeficijent troškova rada niži od jedinice; u 2007. masa bruto zarada je opterećivala novostvorenu vrednost sa 89%.

Tabela 15. Kretanje produktivnosti i troškova rada u kontigentu preduzeća privatizovanih tokom 2007.

Kontigent - ukupno -	Produktivnost	363.4
	Koef. trošk. rada	1.10
Prerađivačka industrija	Produktivnost	344.1
	Koef. trošk. rada	1.12
Građevinarstvo	Produktivnost	524.4
	Koef. trošk. rada	0.89
Trgovina na veliko i na malo; opravka	Produktivnost	255.4
	Koef. trošk. rada	1.75

Unutar sektora prerađivačke industrije produktivnost osetnije odskače u oblasti poizvodnje koksa, derivata nafte i nuklearnog goriva i dostiže vrednosti koje su u nivou produktivnosti kakvu smo zabeležili u najuspešnijim oblastima prerađivačke industrije kontigenta privatizovanih preduzeća u 2002. Ova oblast ima i izuzetno nizak koeficijent troškova rada (reč je o dva preduzeća sa 568 zaposlenih čija je vrednost autputa 2,47 milijardi dinara, a vrednosti bruto dodate vrednosti u baznim cenama 840,5 miliona dinara).

Tabela 16. Kretanje produktivnosti i troškova rada u izabranim oblastima prerađivačke industrije kontigenta preduzeća privatizovanih tokom 2007.

Prerađivačka industrija	Produktivnost	344.1
	Koef. trošk. rada	1.12
Pr. standardnih metalnih proizvoda	Produktivnost	407.0
	Koef. trošk. rada	1.19
Pr. prehrambenih proizvoda i pića	Produktivnost	354.0
	Koef. trošk. rada	1.14
Pr. koksa, derivata nafte i nukl. goriva	Produktivnost	1479.8
	Koef. trošk. rada	0.60
Pr. motornih vozila, prikolica i poluprikolica	Produktivnost	493.5
	Koef. trošk. rada	0.72
Pr. ostalih saobraćajnih sredstava	Produktivnost	167.9
	Koef. trošk. rada	2.13

4. RENTABILITET PRIVATIZOVANIH PREDUZEĆA

U nastavku teksta posmatračemo vrednosti indikatora rentabiliteta privatizovanih preduzeća od 2002. do 2007. godine.

Preduzeća koja su privatizovana u 2002. godini (218 preduzeća) krenula su sa negativnim indikatorima rentabiliteta i takođe negativnim indikatorima investicionog kapaciteta (odnosom poslovnog finansijskog rezultata i bruto dodate vrednosti), izuzimajući stopu bruto marže koja inače ne može biti negativna ako preduzeće uopšte posluje. Tako je stopa neto finansijskog rezultata bila oko -0,12% dok je stopa poslovnog finansijskog rezultata bila oko -0,05%. Iako su preduzeća srednje veličine bila u nešto boljem položaju, tokom perioda dominantan je doprinos koji dolazi od velikih preduzeća.

Kretanje indikatora u periodu 2002-2007. pokazuje se očekivanim samo za velika preduzeća: stopa neto finansijskog rezultata, na primer, iz duboko negativne zone u 2002. popravljala se iz godine u godinu; već u 2004. prelazi u pozitivnu zonu i rapidno napreduje, da bi u 2007. dostigla vrednost od 12,5%. Slično je i sa ostalim indikatorima, sem kod stope bruto marže koja pokazuje rast od oko 0,43% do oko 0,49%, što je vrlo značajno s obzirom na robusnost odnosa između poslovnih prihoda i direktnih rashoda. Dakle, vidi se da se pozitivni efekti privatizacije u uslovima ekspanzije tražnje snažno ispoljavaju nakon dve do tri godine a kad je reč o konsolidaciji troškova u znatnoj meri već u prvoj godini nakon privatizacije. Tako se u 2005. godini svi indikatori rentabiliteta i investicionog kapaciteta, pa čak i stopa bruto marže, nalaze ne samo u pozitivnoj zoni nego su i pokazatelji vrlo značajnog uspeha u poslovanju, dok je u 2003. godini uočljiv napredak izražen stopom neto finansijskog rezultata, ali ne i drugim indikatorima.

Sasvim je drugačija situacija kod malih i srednjih preduzeća. Ni posle pet godina ove grupe preduzeća nisu ušle u pozitivnu zonu, odnosno nisu dostigle znatniji pozitivan nivo indikatora rentabiliteta i investicionog kapaciteta. Tako su mala preduzeća u 2007. još uvek negativna u svim indikatorima, a stopa bruto marže je čak ispod nivoa iz 2002. godine. Nekog napretka je, međutim, bilo ako se gleda samo relativni napredak, od godine do godine, kod pojedinih indikatora. Sa preduzećima srednje veličine dinamika je slična, s tim da su tek u 2007. ova preduzeća jedva ušla u pozitivnu zonu, ali ne i sa značajnim nivoom rentabiliteta.

Objašnjenje za navedenu bitnu razliku u kretanju indikatora kod velikih, malih i srednjih preduzeća može se naći u motivima kupovine preduzeća. U mala i srednja preduzeća nije investirano nakon privatizacije, radi nastavka iste ili pokretanja nove delatnosti, što se vidi u lošim razvojnim performansama. Ono što se, ipak, može naslutiti iz poslovnih rezultata jeste izvesna konsolidacija troškova kod ovih preduzeća, ali ne i snažna propulzija poslovne aktivnosti.

U sektoru industrije, po indikatorima rentabiliteta i investicionog kapaciteta, u pozitivnom smislu izdvajaju se četiri oblasti: (1) proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića, (2) proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda, (3) proizvodnja

proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (gde je najvažnija proizvodnja cementa) i (4) proizvodnja osnovnih metala. Ove četiri oblasti, kao i cela industrija, snažnije su zakoračile u zonu pozitivne stope neto finansijskog rezultata u 2005. što se podudara sa trendom kretanja industrijske proizvodnje.

Ostale značajnije oblasti, kao što su industrija tekstila i konfekcije, proizvodnja kože i predmeta od kože (kao što je obuća), kao i proizvodnja nameštaja, ni u 2007. ne beleže pozitivan neto finansijski rezultat (jedino je pozitivan kod proizvodnje odevnih predmeta).

Na kraju, značajna je proizvodnja gume i proizvoda od plastičnih masa, koja je u 2007. godini došla na značajniji nivo rentabiliteta (7,7% stopa neto finansijskog rezultata).

Od ostalih, neindustrijskih delatnosti svakako je najznačajnije građevinarstvo gde su privatizovana preduzeća u 2002. godini zapošljavala 2.364 radnika, a u 2007. svega 1.044. Ne može se, međutim, reći da je generalno drastično smanjen broj građevinskih radnika, tim pre što je u godinama koje obuhvata ova analiza u građevinarstvu vladala povoljna konjunktura, pre svega u gradnji stanova i poslovnog prostora. Reč je o tome da je najveći deo neformalne zaposlenosti prisutan upravo u građevinarstvu. Građevinarstvo koje je sada aktivno na domaćem tržištu preostalo je nakon vlasničke transformacije i likvidacija koje su se u skoroj prošlosti odigrale u velikim domaćim građevinskim kompanijama. Sadašnje građevinske firme koje posluju pozitivno male su i nemaju ni približan kapacitet za složenije i obimnije građevinske radove koje su nekadašnje velike kompanije imale. Još manje mogu da budu orijentisane na strana tržišta.

Za razliku od građevinarstva, trgovina generalno nije dostigla pozitivnu stopu neto finansijskog rezultata, mada je u početnoj godini i na kraju posmatranog perioda reč o sličnom kretanju broja zaposlenih, što govori o racionalizacijama u pogledu osnovnog troška (zarade i obaveze uz zarade koje se daju zaposlenima). Trgovina na veliko je bolje prošla jer je i na početku bila u povoljnijoj poziciji. Uprkos tome, stiče se utisak da je privatizovana trgovina u uslovima veoma rastuće konjunktura sporo napredovala što je izvesno posledica slabog investiranja i poslovanja sa zatečenim sredstvima.

U 2007. godini rezultati za skup preduzeća privatizovanih u 2003. bitno su slabiji. Tako, na primer, stopa neto finansijskog rezultata je za ceo skup jedva pozitivna. Dostignuti nivo rentabiliteta u 2007. kod skupa iz 2003 nije uporediv sa nivoom koji je dostigao skup iz 2002. To potvrđuje relaciju između veličine preduzeća i razvoja, kao i dometa rentabiliteta i investicionog kapaciteta preduzeća različitih veličina. Manja preduzeća sporije napreduju i samim tim njihov potencijal je skromniji.

Uzimajući broj zaposlenih kao meru veličine jasno je da su velika preduzeća privatizovana u 2003. znatno manja od onih koja su privatizovana u 2002: prosečan broj zaposlenih u velikim preduzećima iz 2002. bio je 919 dok je prosečan broj zaposlenih u velikim preduzećima iz 2003. bio 591. To pokazuje da je relativna veličina unutar kategorije velikih preduzeća bila jako povezana sa

njihovim finansijskim položajem i rentabilitetom pre privatizacije. Ovde svakako treba imati na umu i selektivnost u privatizacionom procesu: najpre su privatizovana relativno uspešna velika društvena preduzeća, a sa odmicanjem procesa u godinama nakon 2002. ostajalo je sve manje poslovno sposobnih i rentabilnih društvenih preduzeća za privatizaciju. Na kraju je pretekao "ostatak" od oko hiljadu društvenih preduzeća koja ni do danas nisu privatizovana, a nisu ni restrukturirana ili likvidirana.

Što se tiče malih i srednjih preduzeća, razvoj je sličan kao i za skup ovih preduzeća iz 2002. Preduzeća srednje veličine su u 2007 došla u pozitivnu zonu neto finansijskog rezultata, ali je interesantno da stopa poslovnog finansijskog rezultata još uvek nije bila pozitivna, a stopa bruto marže je bila osetno manja u 2007. nego u 2006. To pokazuje da preduzeća srednje veličine, kao kod skupa ovih preduzeća iz 2002, imaju period oporavka od najmanje četiri godine da bi izvesnije zakoračila u pozitivnu zonu u pogledu svih posmatranih indikatora rentabiliteta i investicionog kapaciteta.

Kod malih preduzeća privatizovanih u 2003. godini, pozitivni finansijski rezultati izostaju do kraja posmatranog perioda, a to se može tumačiti slabim investicijama i menadžmentom i verovatnim kupovinama motivisanim preprodajom, a ne razvojem nasleđene delatnosti.

Skup privatizovanih preduzeća prerađivačke industrije u 2003. godini, imao je rast indikatora rentabiliteta do 2007. godine, mada je domet ovih indikatora slabiji nego kod skupa preduzeća iz 2002. Rast i pozitivna zona rentabiliteta je zasnovana na sledećim oblastima: (1) proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića, (2) proizvodnja duvanski proizvoda, (3) proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala i (4) proizvodnja osnovnih metala. Još su na graničnu liniju dospeli: (5) proizvodnja od gume i proizvodnja od plastičnih masa kao i (6) proizvodnja standardnih metalnih proizvoda osim mašina i uređaja.

Drastična razlika u oblasti proizvodnje hemikalija i hemijskih proizvoda je među skupovima iz 2002. i 2003; dok je skup iz 2002. bio jedna od oblasti koja je bitno doprinela rastu i dometu rentabiliteta i investicionog kapaciteta, dotle je skup iz 2003. bio i ostao nerentabilan. Skup iz 2002. je bio i pre privatizacije rentabilan, a radilo se o 8 preduzeća sa 4.462 zaposlena, što je bio najveći deo uspešne hemijske industrije, dok je u 2003. privatizovano još 3 manja preduzeća sa 246 zaposlenih i duboko negativnom stopom neto finansijskog rezultata (-26%).

Privatizacija duvanskih industrija u Nišu i Vranju, koje su i inače po stopi poslovnog finansijskog rezultata bile visoko rentabilne i pre privatizacije, a nakon privatizacije ušle u novu fazu investiranja, nadomestile su slab rezultat u skupu preduzeća iz 2003. u hemijskoj i nekim drugim industrijama.

U skupovima preduzeća iz 2003. u oblasti tekstilne industrije i industrije odevnih predmeta, koje zajedno obuhvataju 37 preduzeća i 3.483 zaposlenih, znatno više nego u ovim skupovima iz 2002. godine, napretka gotovo i nije bilo u pogledu rentabiliteta i investicionog kapaciteta. Šta je tome razlog može se zaključiti indirektno, opet preko indikatora rentabiliteta.

Naime, kretanje stopa bruto marže u ovim oblastima kod skupova iz 2003. je progresivno, od 0,34 odnosno 0,45 u 2003. do 0,58 u 2007. To ukazuje na značajnu poslovnu finansijsku marginu (kada se oduzmu direktni troškovi nabavke materijala i kupljene robe) ali, sa druge strane, neto finansijski rezultat se nije popravio. To bi ukazivalo na progresiju troškova rada, ali ovde to nije slučaj s obzirom na iščezavanje jednog broja preduzeća (sa 23 u 2003. na 15 u 2007. u industriji odevnih predmeta) i drastično smanjenje broja zaposlenih.

Dakle, ostaje samo jedno objašnjenje – a to su problemi menedžmenta i tržišta. Tzv. lon poslovi (doradni poslovi) za strana tržišta preuzeti su od strane drugih rastućih industrija tekstila i odevnih predmeta (Kina, Turska, Indokina i dr), a domaće tržište je ostalo nezaštićeno i izloženo sivoj ekonomiji i nelojalnoj konkurenciji.

U ostalim delatnostima, kao što su građevinarstvo i trgovina na veliko, koje su pokazale izvestan napredak i kod skupa privatizovanih preduzeća iz 2002. godine, primetan je napredak u rentabilitetu, pri čemu je skup građevinskih preduzeća i pre privatizacije bio generalno u pozitivnoj zoni dok je trgovina na veliko ostala u negativnoj zoni do 2006. godine, da bi u 2007 pokazala iznenađujući napredak u finansijskim i ostalom poslovanju, što može biti i posledica greške u podacima iz završnih računa ili nekog drugog neregularnog momenta. U svakom slučaju, građevinarstvo i trgovina u celini pokazuju izvestan napredak nakon privatizacije.

Odmah se može uočiti da se sa kasnijim privatizacijama (nakon 2002. i 2003) slika menja. Tako, na primer, ako je reč o indikatorima prema veličini preduzeća, grupa velikih preduzeća (njih 25 sa 14.129 zaposlenih) nije sistematski napredovala u pogledu rentabiliteta. Indikator stope neto finansijskog rezultata nije ušao u pozitivnu zonu za četiri godine, mada se uočava jedan sistematski napredak kod stope poslovnog finansijskog rezultata od duboko negativnog nivoa (-15,6%) do umereno negativnog nivoa (-5,6%). To, pak, znači da su velika preduzeća i pored značajnog kresanja poslovnih rashoda, pre svega oslobađajući se viška zaposlenih, bitno povećala finansijske rashode, najčešće po osnovu plaćanja kamata na pozajmice (kredite).

Dakle, i u grupi velikih preduzeća u kasnijim privatizacijama ispoljava se nedovoljan investicioni zamah, a obrtna sredstva i investicije oslanjaju se na kredite i pozajmice u vremenu kada je zaduživanje bilo relativno povoljno. Sličan je razvoj i kod grupe preduzeća srednje veličine, dok je za grupu malih preduzeća situacija slična onoj iz ranijih godina privatizacije; teško je govoriti o nekom značajnom napretku u pogledu rentabiliteta i investicionog kapaciteta.

Kasnije privatizacije – od 2004. pa nadalje – ne donose značajan napredak preduzeća nakon tri ili četiri godine u pogledu rentabiliteta, mada je svuda vidljivo značajno smanjenje broja zaposlenih (najčešće više nego prepolovljeno), što za posledicu ima izvesnu racionalizaciju troškova i izvesno popravljajanje finansijskog rezultata, ali ne i toliko da se dođe u pozitivnu zonu. Evidentno je da restrukturiranje kasnije privatizovanih preduzeća traje duže, slabiji je intenzitet investicionih ulaganja i sporiji oporavak do pozitivnog finansijskog rezultata.

U pogledu dinamike napretka preduzeća privatizovanih 2005. godine, ne može se ništa novo reći u odnosu na već rečeno za grupu preduzeća privatizovanih 2004. Kada se gleda razvoj rentabiliteta po delatnostima upadljiva je sličnost sa skupovima preduzeća iz ranijih godina. Među masovnijim delatnostima u sektoru industrije, jedino je proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića zabeležila napredak u rentabilitetu do 2007. i došla u pozitivnu zonu dok je industrija u celini zabeležila pad rentabiliteta, idući od pozitivne stope neto finansijskog rezultata u 2005, ka negativnoj u 2007. U sektoru trgovine zabeležen je takođe izvestan napredak. To je svakako u skladu sa visokom potrošačkom konjunkturuom hrane i pića, te robe široke potrošnje u posmatranom periodu.

Kod preduzeća privatizovanih u 2006. godini, u svim grupama razvrstanih po veličini, vidljiv je izvestan napredak u pogledu indikatora rentabiliteta, ali oni ostaju u negativnoj zoni, što je i razumljivo budući da je protekla samo jedna godina nakon privatizacije. Racionalizacije broja zaposlenih (otpuštanja) takođe su izražene.

U okviru industrije, za razliku od prethodnih godina, grupe preduzeća koja proizvode standardne metalne proizvode i mašine i uređaje kao i ona koja proizvode električne uređaje, sa ukupnim brojem zaposlenih od 4.489, već u prvoj godini nakon privatizacije prešle su iz negativnog rentabiliteta na značajno pozitivan. To ukazuje na značajnije mogućnosti u metaloprerađivačkom sektoru koji je zamro u prethodnoj deceniji i sada počeo da oživljava u kasnijoj fazi procesa privatizacije.

5. ZAKLJUČCI

Prethodna analiza je imala za cilj da pokaže efekte uticaja različitih svojinskih oblika na kretanje produktivnosti i troškova rada u realnom sektoru privrede Srbije, a istraživanjem je, po prvi put kod nas, obuhvaćena i empirijska analiza efekata sprovedene privatizacije nakon 2002. godine kao i priliva stranih direktnih investicija na nivou preduzeća.

Rezultati analize pokazuju da je privatni sektor superioran u pogledu rasta bruto dodate vrednosti, produktivnosti i niskih troškova rada, ali unutar njega rezultat izvornog privatnog sektora je neuporedivo bolji od rezultata privatizovanih preduzeća. Privatna preduzeća su najbrže rasla (i danas čine više od 90% ukupnog broja preduzeća), apsorbovala višak radne snage (zaposlenost na kraju perioda je za 450 hiljada ljudi veća) i gotovo jedina doprinosila porastu dodate vrednosti u privredi Srbije (za oko 90%). Izvorni privatni sektor ima i nadprosečnu produktivnost i niže troškove rada, za razliku od privatizovanih preduzeća i preduzeća u državnoj i društvenoj svojini. Stoga se može reći da je pobednik tranzicije u Srbiji novi privatni sektor.

Privatizovana preduzeća daju skroman doprinos stvaranju nove vrednosti u Srbiji, a jedino su ispunila očekivanja privatizacije u oblastima proizvodnje

duvanskih proizvoda, proizvodnje proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (cementnoj industriji) i metalnoj industriji.

Efekti privatizacije na performanse preduzeća značajno variraju u zavisnosti od njihove veličine; napredak je najbrži kod velikih preduzeća. Ali generalni zaključak je da koncept privatizacije nakon 2000. godine privredi Srbije nije doneo očekivane rezultate. Privatizacija je delom pokrenula restrukturiranje preduzeća i samo u pojedinim slučajevima doprinela razvoju preduzeća. Međutim, njen rezultat je daleko manji od prvobitno očekivanog.

Rentabilnost prvih privatizovanih preduzeća najveća je u velikim preduzećima. Sasvim je drugačija situacija kod malih i srednjih preduzeća, pošto ni nakon pet godina ova preduzeća nisu ušla u pozitivnu zonu poslovanja. U mala i srednja preduzeća nije investirano nakon privatizacije, u cilju nastavka iste ili pokretanja nove delatnosti, što se reflektuje u lošim razvojnim performansama. Očigledna je selektivnost u privatizacionom procesu: najpre su privatizovana relativno uspešna velika društvena preduzeća, a sa odmicanjem procesa ostajalo je sve manje atraktivnih društvenih preduzeća za privatizaciju. Sa kasnijim privatizacijama (nakon 2002. i 2003) slika je sve lošija. Kasnije privatizacije ne donose značajan napredak preduzeća nakon tri ili četiri godine u pogledu rentabiliteta.

Rezultati takođe jasno ukazuju da je priliv stranih direktnih investicija u delatnosti realnog sektora privrede u posmatranom periodu imao izuzetno povoljne efekte na rast produktivnosti i obaranje troškova rada domaćih preduzeća. S jedne strane, to može biti potvrda da je uprkos generalno lošoj sektorskoj distribuciji SDI, i nedovoljnom prilivu greenfield investicija iskorišćen dobar deo potencijalnih pozitivnih efekata priliva stranog kapitala u pojedinim oblastima realnog sektora privrede. Ali, ovo je pre svega kvantitativni dokaz da država mora učiniti sve što je u njenoj moći kako bi povećala atraktivnost privrede za nove SDI. Međutim, akcija privlačenja stranih investicija, osim promena koje idu u pravcu liberalizacije režima priliva SDI, zahteva uporedo i promociju učinjenih pozitivnih promena.

Imajući u vidu trenutno stanje naše ekonomije, ovaj rad sa datom sadržinom i porukama može da bude od značajne koristi za traženje odgovora na brojna otvorena pitanja sa kojima se suočava privreda. Dosadašnji model ravnoteže, oslonjen na prodaju preduzeća i obilan priliv kapitala iz iznostranstva, te njegovo prelivanje u potrošnju, eskalacijom svetske ekonomske krize je nepovratno iscrpljen. Model koji će se uspostaviti, ravnotežu mora graditi na domaćoj štednji i ekspaniji izvoza, a industrija mora postati motor ukupnog privrednog razvoja. Ekstenzivna analiza strukturnih promena u privredi Srbije, a naročito u njenom realnom delu u tom smislu može biti od velike koristi kreatorima buduće ekonomske politike.

LITERATURA

1. Angelucci, M... et al, The Effect of Ownership and Competitive Pressure on Firm Performance in Transition Countries: Micro Evidence from Bulgaria, Romania and Poland, William Davidson Working Paper Number 434, 2002.;
2. Brown, J. D..et al, The Productivity Effects of Privatization: Longitudinal Estimates from Hungary, Romania, Russia, and Ukraine, Centre for Economic Reform and Transformation, Heriot Watt University - CERT Discussion Papers n. 0508, 2005;
3. Faruk, A. Cost of Labor in Manufacturing Sectors of Turkey Compared with Other Transition Countries: Hungary, Poland, Czech Republic and Slovakia, Bogazici University, Department of Economics, WP 200704, 2007;
4. Giannangeli, S. & Gómez-Salvador, R. Evolution and Sources of Manufacturing Productivity Growth - Evidence from a panel of European countries, European Central Bank, WP series n. 914, 2008;
5. Nikolić, I. i Kovačević, M. Kratak osvrt na strukturne indikatore poslovanja preduzeća u Srbiji od 2002. do 2007. godine sa posebnim fokusom na privatizovana preduzeća, prezentacija na naučnom skupu: „Kraj privatizacije, posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji“, Institut ekonomskih nauka u Beogradu, februar 2010;
6. Nikolić, I. i Kovačević, M. Uticaj različitih svojinskih oblika na kretanje produktivnosti i troškova rada u privredi Srbije 2002-2008. godine, prezentacija na naučnom skupu: „Ekonomsko-socijalna struktura privrede Srbije – učinak prve decenije tranzicije“, Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet u Beogradu, maj 2010;
7. Marić, Z. Izravna inozemna ulaganja i produktivnost hrvatskih poduzeća u djelatnosti industrije, naučni rad, Privredna kretanja i ekonomska politika 116/2008, Zagreb, 2008.